



# VIRON DEMONSTRATIIVIT

RENAME PAJUSALU

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ  
TARTON YLIOPISTOSSA  
20. HUHTIKUUTA 1999

Deiksis on kaikissa luonnollisissa kielissä esiintyvä ilmiö, joka yhdistää tekstin ja kontekstin. Tyypillisimillään deiksis ilmenee persoonapronomineissa (vi. *mina/ma, sina/sa, tema/ta, meie/me, teie/te* ja *nemad/nad*), demonstratiiveissa (vi. pronominit *see* ja *too*; proadverbit *siia/siin/siit* ja *sinna/seal/sealt*) ja useissa ajan adverbeissa (esim. vi. *nüüd, praegu, täna, homme*). Olen käyttänyt väitöskirjassani niistä nimitystä *deiktikko*.

Klassisen käsityksen mukaan deiktisten ilmausten käyttö ja tulkinta riippuu deiktisestä nollapisteestä eli *origosta*: kuvitellusta tai reaalisesta paikasta, jossa puhuja puhumisen hetkenä on tai johon hän on itsensä kertomuksen maailmassa siirtänyt. Hiukan yksinkertaistaen voi sanoa, että tämä paikka määräytyy kolmen deiktikon kautta: MINÄ – TÄSSÄ – NYT. Esimerkiksi lauseen *Ota tämä ja tuo huomenna sinne* referenttejä ei voi tunnistaa eikä relevantisti tuottaakaan, jos ei tiedetä, kenelle lause on tarkoitettu, milloin se on lausuttu ja mihin demonstratiiveilla *tämä* ja *sinne* viitataan.

Viimeaikaisissa deiksisitutkimuksissa on kuitenkin korostettu, että origo ei ole aina egosentrinen piste vaan pikemminkin indeksinen tausta, johon referentti suhteutetaan.

Deiksis kattaa tietysti laajemman joukon kielellisiä ilmaisuja kuin edellä mainitut persoonapronominit, demonstratiivit ja ajan adverbit. Siihen kuuluvat vielä esimerkiksi persoonataivutus ja verbin aikamuodot, samoin myös kielenkäytön yleinen periaate: jos muuta tietoa ei ole, lausuma tulkitaan meneillään olevan tekstin tämänhetkisen origon mukaan. Jos esimerkiksi joku huutaa *Hienoa!*, on todennäköistä, että tunteenilmaisu on kohdistettu puhumisen hetkellä puhumisen paikassa havainnoitavaan ilmiöön, joka voi tietysti sijaita joko reaali-ilmaailmassa tai kontekstissa.

Väitöskirjassani olen tutkinut lähinnä viron demonstratiiveja *see, too, siin* ja *seal* sekä kolmannen persoonan pronomineita *tema* ja *ta*. Väitöskirjani koostuu kuudesta aikaisemmin julkaistusta artikkelista ja teoreettisemmasta ensimmäisestä osasta, jossa pohdin deiksisen teoriaa ja kommentoin lyhyesti väitöskirjani artikkeleita. Ensimmäisen osan luvussa »Deiktikot ja niiden käyttö virossa» olen käsitellyt lyhyesti myös joitakin viron deiksikseen liittyviä ky-

symyksiä, joista ei ole puhetta artikkeleissa, mm. muita persoonapronomineja (*mina/ma, sina/sa, meie/me ja teie/te*) sekä ajanilmauksia.

Lähden tutkimuksessani sanoista, pronomineista tai adverbeista, ja tarkastelen niiden käyttöä eri konteksteissa. Koska viron deiktistä järjestelmää on tutkittu aika niukasti, olen yrittänyt tehdä alueesta suhteellisen laajan kartoituksen. Näin ollen tutkimustani ei voi selvästi yhdistää vain yhteen lingvistiseen metodiin. Olen kerännyt aineistoa kirjoitetusta kielestä (lähinnä sanomalehdistä), puhutusta yleiskielestä (radiokeskusteluista), nauhoittamistani etelävirolaisista keskusteluista, uudesta võrun kirjakielestä sekä Turun yliopiston SCLOMB-korpuksesta (myös sen venäjän- ja suomenkielisistä teksteistä).

Demonstratiiveilla on kielessä monta tehtävää: niillä viitataan puhetilanteessa läsnäoleviin tai tekstin/keskustelun maailman referentteihin, mutta nominilausekkeen osana viron demonstratiivit ovat käytössä myös artikkeleina. Tarkastelen seuraavassa viron demonstratiivijärjestelmän pääpiirteitä.

Viron kirjakielessä on kaksi demonstratiivipronominia: *see* ja *too*. Perinteisesti on sanottu, että pronominilla *see* viitataan puhujan lähelle, pronominilla *too* taas kauemmas. Todellinen käyttö riippuu lähinnä puhujan murretaustasta: Länsi- ja Pohjois-Virossa on säilynyt vain pronomini *see* ja läheisyys–kaukaisuus-oppositiota ilmaistaan adverbeilla *siia/siin/seal* (sm. 'tässä, täällä' sijamuotoineen) tai *sinna/seal/sealt* (sm. 'siinä, siellä, tuossa, tuolla' sijamuotoineen). Etelävirossa on säilynyt kolminapainen demonstratiivijärjestelmä: *sjoo* viittaa puhujan lähelle (puhujan vaikutusalaan); *taa* vastaanottajan lähelle (vastaanottajan vaikutusalaan), joskus myös spatioalisesti pronomineilla *sjoo* ja *tuu* viitattujen alueiden väliin; *tuu* kummastakin

kauas (puhujan ja vastaanottajan vaikutus- alasta ulos).

Yksi- ja kolminapaisen väliin jää kaksinapainen demonstratiivipronomijärjestelmä, johon kuuluvat *see* ja *too*. *Too*:n käyttö vaihtelee etelävirolaisen murretaustan vahvuuden mukaan: Tarton puhekielessä *too*:lla viitataan oppositiossa olevasta kahdesta referentistä (spatioalisesti tai kognitiivisesti) kaukaisempaan; vahvemman etelävirolaisen taustan edustajat käyttävät pronominia *too* kaukaiseen referenttiin viittaessa myös ilman selvää oppositiota.

Erilaisiin referentteihin viitataan viron yleiskielessä anaforisesti lähinnä demonstratiivipronominilla *see* ja persoonapronomineilla *tema* ja *ta*. *Too* esiintyy harvoin. Sanomalehdissä sillä viitataan lähinnä sivuhenkilöihin:

1. *Mees on politseinik, ta tajub ümbritsevas, võibolla ka naises endas midagi kahtlast. Et too ei jaga mehe ärevust, lööb ta naist kergelt käega.*

Mies on poliisi, **hän** tajuaa ympäristönsään, ehkä naisessakin jotain epäilyttävää. Koska **se** ei ole yhtä levoton, **hän** lyö naita kevyesti kädellään.

(Postimees Extra)

Tyypillisesti yleisvirossa henkilöön viitataan persoonapronomineilla *tema* ja *ta*. Vain esittelylauseissa käytetään demonstratiivia *see*, jonka jälkeen vaihdetaan persoonapronominiin kuten esimerkissä (2):

2. *meil on üks osatäitja veel (.) see on Kaire Männik (.) aga tal on praegu töötrauma. nii et tulevikus loodame teda siiski näha.*

meillä on yksi näyttelijä vielä (.) **se** on Kaire Männik (.) mutta **hänellä** on parhailaan työvamma. tulevaisuudessa toivomme kuitenkin näkevämme **hänet**.

(keskustelu Tarton paikallisradiossa)

Myös fokuksessa oleviin elottomiin referentteihin viitataan puhekielessä persoonapronominilla kuten esimerkissä (3). Sama pätee osin myös kirjakielessä, mutta riippuu usein kielitoimittajan korjauksista: perinteisen tavan mukaan kirjakielessä viitataan elottomiin referentteihin vain pronominilla *see*.

3. KUNSTNIK: *ja ma ei piinle piltide juures kaua*

INTERVJUEERIJÄ: *tähendab selles mõttes (.) et sa teed ta valmis ja [jääd rahule*

KUNSTNIK: *[ma teen ta valmis no ja sis ma (.) noh mul on ta juba käsil ja ja kui ta on kehva eks ma viskan ta mine-ma.*

TAITEILIJÄ: *enka kärsi taulujen luona kauan*

TOIMITTAJA: *siis siinä mielessä (.) että sä teet sen valmiiksi ja [olet tyytyväinen*

TAITEILIJÄ: *[mä teen sen valmiiksi no ja sitten mä (.) no mulla on se jo käsillä ja ja jos se on huono niin heitän sen pois.*

(keskustelu Tarton paikallisradiossa)

Puhekielessä pronominia *see* käytetään anaforisena viitattaessa prototyypisesti ei-fyysisiin referentteihin (abstraktit entiteetit, tapahtumat, tilanteet, propositiot) ja jonkin verran myös viitattaessa kaikkiin elottomiin referentteihin kertomuksen alussa, jossa puheenalainen tarkoite ei ole vielä täysin noussut fokukseen. Esimerkissä (4) toimittaja viittaa astrologiaan pronominilla *see*. Sen jälkeen tähtitieteilijä vaihtaa jo pronominiin *ta*.

4. INTERVJUEERIJÄ: *kuidas sina kui füüsik ja kosmoloog suhtud astroloogiasse? on sellel üldse mingit praktilist väärtust?*

ASTRONOOM: *astroloogial on minu meelest suur praktiline väärtus. ta on arvestatav võimalus raha teenida paljudel (.) kellele ta huvi pakub. kuid teaduslikku väär-*

*tust (.) väärtust inimeste ja sündmuste etteennustamiseks (.) minu meelest temal ei ole.*

TOIMITTAJA: *miten sinä fyysikkona ja tähtitieteilijänä suhtaudut astrologiaan? onko sillä ylipäänsä mitään käytännön arvoa?*

TÄHTITIEEILIJÄ: *astrologialla on minusta suuri käytännön arvo. se on hyvä mahdollisuus tienata rahaa monille (.) joita se kiinnostaa. mutta tieteellistä arvoa (.) arvoa ihmisten ja tapahtumien ennustamiseen (.) mielestäni sillä ei ole.*

(keskustelu Tarton paikallisradiossa)

Persoonapronominin kahden muodon (tai mieluummin kahden persoonapronominin) *tema* ja *ta* vaihtelu liittyy viron muiden persoonapronominien samankaltaiseen vaihteluun. Tärkeitä vaikuttajia on pronominin korosteisuus ja sijamuoto. Nominatiivissa ja genetiivissä on periaatteessa kummassakin kaksi rinnakaismuotoa (*tema* ja *ta*), mutta nominatiiviin näyttää ainakin puhekielessä yleistyneen lyhyt, genetiiviin pitkä muoto. Toisaalta *ta* on selvästi vähemmän »persoonallinen» ja viittaa helpommin myös elottomiin referentteihin, kun taas *tema* on prototyypisesti henkilöön viittava (katso kuitenkin edellisen esimerkin viimeisiä rivejä).

Viron demonstratiiveja käytetään myös nominilausekkeen attribuuttina ilmaisemaan referentin statusta. Sekä puhutussa että kirjoitetussa yleisvirossa on tilastollisesti eniten tapauksia, jossa *see*-NP:llä viitataan aikaisemmin mainittuun referenttiin. Näin käytettyä demonstratiivia ei vielä voi pitää artikkelina. Epämuodollisissa keskusteluissa (ja joskus jopa kirjoitetussa kielessä) esiintyy kuitenkin aika usein myös *see*-NP:itä, joilla viitataan mainitsemattomiin, mutta yhteisesti tunnistettaviin referentteihin. Niissä tapauksissa Joseph Greenbergin klassisen kieliopillistumismallin mukaan

▷

on kyseessä jo artikkeli. Samaa mallia suomen kielen tutkimuksessa käyttänyt Ritva Laury on tullut tulokseen, että suomen *se* on jo artikkeli. Samoin on myös virossa. Ero suomeen verrattuna on lähinnä siinä, että NP:issä, joiden referentti on tulkittavissa paikaksi, käytetään pronominin sijasta kauasviittaavan adverbien muotoa (*sinna*, *seal* tai *sealt*, esim. *sinna teatrisse* 'siihen teatteriin').

Esimerkissä (5) on seitsemän *see*-NP:tä. Eniten mielenkiintoa herättävät nuolella merkityillä riveillä olevat *see*-pronominin esiintymät (*seda fiilingut*, *see pildi kujutis* ja *see soov*), koska niiden referenttejä ei ole mainittu aikaisemmin ja koska ne ovat puhujan ja vastaanottajan (sekä tietysti radiokuuntelijoiden) yhteisesti tunnistettavissa vain sen perusteella, mitä tiedetään taiteellisesta luovuudesta.

5. INTERVJUEERIIJA: *ja nüüd me jõudsime jälle siia välja. maalid aitavad sul elu ja inimesi mõista. kuidas nad aitavad sul elu ja inimesi mõista? [--] räägi nii nagu on.*

KUNSTNIK: *vat ma ei tea ju, kuda on. olgu noh. umbes. kui sa, kas see nüüd on see asi. mida ma räägin. kas see vastab nüüd sellele küsimusele. (.) ee tavaliselt ma tean kõige paremini siis, kuidas ma pilti teen kui ma elan, noh elan oma elu noh väljaspool seda pilditegemist elan oma elu noh oma elu. mul on oma probleemid, ma kõnnin mööda tänavat. mingi probleem on. mingid emotsioonid. ja vot siis ma näen täpselt, tunnen → täpselt *seda fiilingut*. kuidas ma *seda pilti* pean tegema eks ole. et kuidas, mis pilti → sellest saaks. tuleb iseenesest tuleb *see**

→ *pildi kujutis tuleb ette see soov sellist pilti teha.*

TOIMITTAJA: ja nyt me tultiin taas siihen. taulut auttavat sua ymmärtämään elämää ja ihmisiä. miten ne auttaa sua ymmärtämään elämää ja ihmisiä? [--] kerro miten asia on.

TAITEILIIJA: kato mä en tiedä, miten on. okei. suurin piirtein. jos sä, jos tämä nyt on **se asia**. mitä mä kerron. vastaako se nyt **siihen kysymykseen** (.) ee tavallisesti mä tiedän parhaiten silloin, miten mä teen taulua kun mä elän, no elän elämäni **sen taulunteon** ulkopuolella elän elämäni no elämäni. minulla on ongelmani, mä kävelen pitkin katua. jonkinlainen ongelma on jotkut tunteet. ja sitten näen tarkasti tunnen → juuri **sen fiiliksen**. miten mun pitää **sitä taulua** tehdä eiks niin. että miten, mikä taulu tästä tulee. tulee itsestään tulee → **se taulun hahmo** tulee (silmieni) eteen → **se halu** tehdä sellainen taulu.

(keskustelu Tarton paikallisradiossa)

Väitöskirjani päähenkilöinä ovat siis demonstratiivit. Olen tutkinut niitä viron kielen eri käyttömuodoissa ja verrannut niitä jonkin verran myös suomen ja venäjän demonstratiivijärjestelmään. Olen kokenut, että tämä pieni sanaryhmä antaa tutkijalle mahdollisuuden syventyä useihin teoreettisiin ongelmiin, jotka vievät kielenkäytön olennaisimmille alueille. Demonstratiiveja pohdittaessa nousee aina uudelleen ja uudelleen kysymys siitä, mitä ihminen oikeastaan kielellään tekee ja miten hän kaikesta kielen yksikköjen moniselitteisyydestä ja polyfunktionaalisuudesta huolimatta kuitenkin onnistuu. ■

RENATE PAJUSALU *Deiktikud eesti keeles*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8. Tartu 1999.

*Eesti keele õppetool, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, Tartu*  
Sähköposti: *renpaju@ut.ee*